

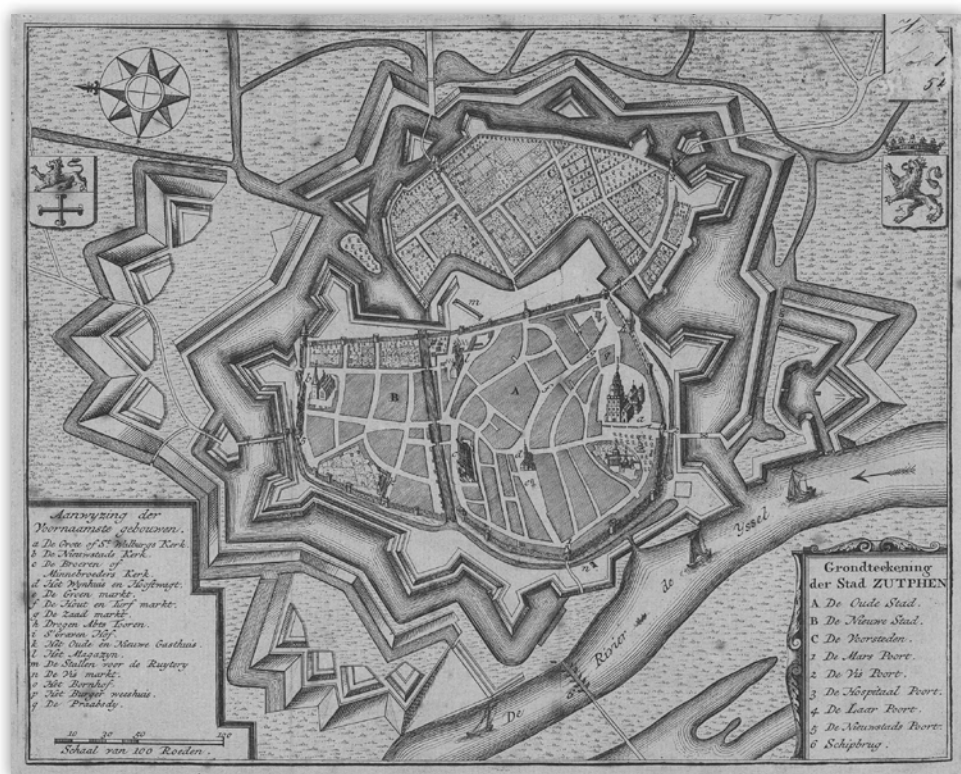
Toen en nu: Cabinetgracht / Hoornwerk

HAN KOOLHOF

Ooit – van begin 17de tot eind 19de eeuw – maakten het Hoornwerk en de Cabinetgracht deel uit van de vestingwerken rond de stad Zutphen. Na 1900 vestigden zich op en om het Hoornwerk bedrijven, met Kleefstoffenindustrie Gebr. Struyck (Strucol) als de meest prominente. Ook verrezen er aan het begin van de jaren '20 van de vorige eeuw woonhuizen. Aan het eind van de jaren '60 werd de open verbinding met de IJssel afgesloten. De Zuidoerhaven en een deel van het verbindingskanaal naast het Hoornwerk werden gedempt. De Cabinetgracht ontsprong de dans dankzij plaatsing – samen met het Hoornwerk – op de rijksmonumentenlijst.

Anno 2011 staan rond de Cabinetgracht 'waternoningen' (8) en 'stadswoningen' (36) in retrostijl. Op het Hoornwerk zelf is een

appartementencomplex verrezen, Het Bastion, boven op de kruutkamer die in november 2008 bij opgravingen te voorschijn kwam.

Afb. 1 Grondteekening der Stad ZUTPHEN (1741). Op deze kaart (17 x 21 cm) zijn de verbeteringen van de vestingwerken te zien, zoals het hoornwerk aan de zuidkant van de stad, geheel rechts. (kaartencollectie Regionaal Archief Zutphen, archiefnr. 374)

Keermuur

In juni 2008 werd begonnen met de bouw van zogeheten waterwoningen aan de kant van de Henri Dunantweg. Tot 1968 lag hier een gracht, die nu weer (gedeeltelijk) uitgegraven is; deze sluit aan op de Cabinetgracht. De nieuwe gracht is smaller dan de oude. De waterwoningen staan midden op de voormalige contrescarp: de buitenmuur van de Cabinetgracht (zie ook afb. 3). Door de bouw van een grote parkeerkelder onder de waterwoningen moest de contrescarp verdwijnen. Daarom begon de archeologische dienst van de gemeente Zutphen op 5 juni 2008 met opgravingswerkzaamheden. Van de contrescarp werd ruim vijftig meter blootgelegd. Hij bleek niet op palen gefundeerd en de breedte varieerde van 105 tot 110 cm. Bij de sloop heeft men de handvormstenen bewaard om ze te gebruiken voor de restauratie van de (escarp)muur van het Hoornwerk en de contrescarpmuur aan de Cabinetgracht. Ze zijn ook gebruikt voor de bekleding van de pijlers van de Lawesbrug in Leesten-Oost (zie ook *Zutphen* 3-2010).

Drie hoornwerken

In de zeventiende eeuw bevonden zich drie hoornwerken rond Zutphen: een hoornwerk ten zuidwesten van de binnenstad, achter de huidige Badhuisweg, een in de omgeving van de huidige Fanny Blankers-Koenweg en een waar de panden van Reesink aan de Havenstraat hebben gestaan. Ze werden vermoedelijk tussen 1600 en 1625 gebouwd. Het hoornwerk in het zuidwestelijke deel van de stad werd tussen 1702 en 1707 gemoderniseerd naar plannen van Menno van Coehoorn (afb. 1). Het werk diende om de stad beter te verdedigen tegen aanvallen vanaf de IJssel en vanaf de overzijde van de IJssel. Overigens is het Hoornwerk niet meer compleet; alleen het zuidelijk gedeelte resteert.

Laaggelegen delen, zoals het gebied tussen het Hoornwerk en de Emmerikseweg, konden ontoegankelijk gemaakt worden door ze te inunderen.

Strucol

In 1874 verloor Zutphen de status van vestingstad. Maar het duurde nog tot 1892 voordat de gemeente het Hoornwerk kon verwerven. Tussen 1887 en 1913 moet het ravelijn vóór het Hoornwerk zijn geruimd, achter wat nu de Badhuisweg is. Rond 1900 vestigden zich aan de noordkant van het Hoornwerk bedrijven. Coöperatie Het Volksbelang bouwde er een bakkerij; de belangrijkste vestiging was wel Kleefstoffenindustrie Gebr. Struyck (Strucol), later National Starch Chemicals (NSC) geheten. Deze fabriek begon in 1901 als toeleverancier van papierlijm voor de papierindustrie. Er kwamen niet alleen bedrijfsgebouwen; rond 1925 werden er vijf woningen gebouwd op het Hoornwerk (zie omslagafb.). In 2007 vond volledige kaalslag van het NSC-terrein plaats en werd alle bebouwing gesloopt ten behoeve van het 'inbreidingsplan'.

Afb. 2 Wat van Strucol bewaard gebleven is: de herdenkingssteen die in 1941 is ingemetseld bij de bouw van een nieuw ketelhuis. De steen bevindt zich nu bij de entree van het appartementencomplex. Het motto 'ende versaegt niet' lijkt betrekking te hebben op het oorlogsjaar 1941: 'en verlies de moed niet' (volgens het Woordenboek der Nederlandsche Taal: 'vaak in den context van strijd en oorlog'. De beide mannen trekken (tevergeefs) aan de Maagdenburger halve bollen. Zo ongelooflijk is de kleefkracht van de Strucol-producten! (foto: auteur)

*Afb. 3 Op 1 januari 1924 – de dag waarop deze foto gemaakt werd – stond het water in de IJssel (en daarbuiten) hoog. Het Hoornwerk is nog onbebouwd; rechts achter de bomen zijn huizen in aanbouw. Op de voorgrond, met de bomenrij, ligt de contrescarpwal. Geheel rechts staan nu de waterwoningen. Helemaal op de voorgrond ligt tegenwoordig de Henri Dunantweg.
(foto Aviodrome Luchtfotografie - Lelystad)*

Deltahoogte

De Cabinetgracht werd gevoed door water van de Helbergsche Beek; afwatering geschiedde op de IJssel via de Oude Turfhaven, die in 1902/03 werd uitgebreid tot Zuiderhaven en Vispoorthaven. Aan het eind van de jaren zestig van de vorige eeuw moesten de rivierdijken op Deltahoogte gebracht worden. Dat betekende het einde van de open verbinding met de IJssel; de Zuiderhaven en het Verbindingskanaal (het deel naast het Hoornwerk) werden gedempt. Dank zij plaatsing op de rijksmonumentenlijst – in mei 1966 – bleven Cabinetgracht en Hoornwerk gespaard.

Kruitkamer

Verrassend was de vondst op het Hoornwerk van een kruitkamer, die in een opmerkelijk goede conditie bleek te verkeren (afb. 4). Deze zou worden gesloopt ten behoeve van de parkeergarage onder het appartementencomplex. Hoewel het Hoornwerk een rijksmonument is, was de gemeente Zutphen van mening dat de kruitkamer en het aangrenzende

Afb. 4 De blootgelegde kruitkamer in november 2008. Dank zij doorzichtige vloerplaten is hij zichtbaar gemaakt in de parkeergarage van het appartementengebouw. (foto: R.M. van der Werff, Stichting Menno van Coehoorn)

muurwerk daar niet onder vielen; alleen de zichtbare restanten zouden bescherming genieten. De Stichting Menno van Coehoorn wist in een gesprek met de verantwoordelijke wethouder te bereiken dat zowel de kruitkamer als het muurwerk ‘op een verantwoorde wijze in het nieuwbouwwerk’ zouden worden opgenomen. Dat is gebeurd.

Bronnen

- Bert Firmin, Michel Groothedde & Jeroen Krijnen, *Het Hoornwerk (1). Archeologisch onderzoek aan het contrescarp van het Hoornwerk aan de Henri Dunantweg te Zutphen*. Zutphense Archeologische Publicaties 42. Gemeente Zutphen 2008.
- Bert Firmin & Michel Groothedde, *Het Hoornwerk (2). Proefsleuvenonderzoek op het Hoornwerk te Zutphen*. Zutphense Archeologische Publicaties 44. Gemeente Zutphen 2008.
- Michel Groothedde & Jeroen Krijnen, *Vestingstad Zutphen. Elf eeuwen versterken en verdedigen*. Zutphen 2008.
- R.M. van der Werff, ‘Correspondentenrapportages 2008’, in *Saillant* nr. 2 2009. Utrecht 2009.
- Vriendelijke mededeling R.M. van der Werff te Arnhem, Stichting Menno van Coehoorn.